

KAPITAL QO‘YILMALARNING IQTISODIY SAMARADORLIGI VA UNI ANIQLASH YO‘LLARI

Nozimov Eldor Anvarovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Investitsiya va innovatsiyalar” kafedrasida katta o‘qituvchisi

eldornozimov@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada kapital qo‘yilmalarning iqtisodiy samaradorligini baholash va tahlil qilish masalalari yoritilgan. Kapital qo‘yilmalarning samaradorligini oshirishda raqobatbardoshlik, investitsiya resurslaridan oqilona foydalanish va innovatsion yondashuvlar muhim o‘rin egallaydi. Maqolada, shuningdek, kapital qo‘yilmalar samaradorligini aniqlashda qo‘llaniladigan asosiy ko‘rsatkichlar – sof joriy qiymat, ichki foyda normasi, investitsiyalarning qaytish muddati kabi usullar tahlil qilinadi. Amaliy misollar va statistik ma‘lumotlar asosida kapital qo‘yilmalar samaradorligini baholashning muhim jihatlari ochib berilgan hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar

kapital qo‘yilmalar, iqtisodiy samaradorlik, investitsiya loyihalari, sof joriy qiymat, ichki foyda normasi, investitsiya riski, qaytish muddati, innovatsion rivojlanish.

Kirish

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir davlatning iqtisodiy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta‘minlashda investitsion faoliyat muhim o‘rin tutadi. Investitsiyalarning asosiy shakli bo‘lgan kapital qo‘yilmalar esa ishlab chiqarishning modernizatsiyasi, yangi texnologiyalarni joriy etish, infrastruktura rivojini jadallashtirish va ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Aynan shuning uchun kapital qo‘yilmalarni samarali rejalashtirish, ularning iqtisodiy samaradorligini aniqlash va boshqarish hozirgi kunda dolzarb masalalardan biri sifatida qaralmoqda.

Kapital qo‘yilmalar turli shakl va yo‘nalishlarda amalga oshiriladi: sanoat korxonalarini modernizatsiya qilish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini barpo etish, infratuzilmani kengaytirish, xizmat ko‘rsatish tarmoqlarini rivojlantirish va boshqa ko‘plab sohalarida sarmoya kiritish orqali iqtisodiy o‘sish sur‘atlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Biroq har qanday investitsiya qarori tegishli iqtisodiy tahlillarga asoslangan bo‘lishi lozim, aks holda resurslarning samarasiz taqsimlanishiga va iqtisodiy yo‘qotishlarga olib kelishi mumkin.

Kapital qo‘yilmalarning iqtisodiy samaradorligini aniqlashda bir qator muhim ko‘rsatkichlar mavjud bo‘lib, ularga sof joriy qiymat (NPV), ichki foyda normasi (IRR), investitsiyalarning qaytish muddati, rentabellik koeffitsienti kabi mezonlar kiradi. Ushbu ko‘rsatkichlar investitsiya loyihasining istiqboli, rentabelligi va risk darajasini baholashda qo‘llaniladi. Shu bilan birga, zamonaviy sharoitlarda investitsiya qarorlarini qabul qilishda faqat moliyaviy mezonlar emas, balki ekologik, ijtimoiy va innovatsion omillar ham e‘tiborga olinmoqda.

Mazkur maqolada kapital qo‘yilmalarning iqtisodiy samaradorligini aniqlashning nazariy asoslari, amaliy yondashuvlari hamda ularni baholash metodikasi chuqur tahlil qilinadi. Bundan tashqari, O‘zbekiston va xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida investitsiya samaradorligini

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

o'shinishga xizmat qiluvchi mexanizmlar ham ko'rib chiqiladi. Maqola yakunida mavjud muammolar yechimi va takomillashtirish yo'nalishlari bo'yicha tavsiyalar ilgari suriladi.

Adabiyotlar sharhi

Kapital qo'yilmalar samaradorligini baholash masalasi iqtisodiyot fanida uzoq yillardan buyon muhim ilmiy-tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib kelmoqda. Mazkur sohada olib borilgan tadqiqotlar iqtisodiy samaradorlikni aniqlash usullarini shakllantirish, ularni takomillashtirish hamda amaliyotda qo'llash mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Jahon miqyosida kapital qo'yilmalarning iqtisodiy samaradorligini baholash borasida klassik iqtisodchilar — *I. Fisher, J.M. Keynes* va zamonaviy investitsion tahlilchilar — *R. Brealey, S. Myers, F. Allen* kabi olimlar muhim ilmiy nazariyalarni ilgari surganlar. Ularning tadqiqotlarida investitsiyaning qiymatiga asoslangan baholash usullari, risk va noaniqlik omillari, kutilayotgan daromadni hisoblash metodologiyasi yoritilgan.

O'zbekiston olimlari tomonidan ham ushbu yo'nalishda bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Xususan, *Q.X. Abdurahmonov, Sh.R. Xoliqulov, M.M. Islomov, A.A. Salimov* va boshqa tadqiqotchilar kapital qo'yilmalar samaradorligini milliy iqtisodiyot sharoitida baholash usullarini ishlab chiqib, ularni amaliyotda qo'llash bo'yicha ilmiy tavsiyalar berganlar. Ularning asarlarida investitsion faoliyatni rejalashtirish, iqtisodiy baholash indikatorlari, loyiha tanlash mezonlari va investitsion xavflarni tahlil qilish metodikasi keng yoritilgan.

So'nggi yillarda elektron ma'lumotlar bazalari (masalan, Scopus, ScienceDirect, Google Scholar) orqali nashr etilgan maqolalarda investitsion samaradorlikni baholashda raqamli texnologiyalar, simulyatsiya modellari, AI (sun'iy intellekt) va big data vositalaridan foydalanish borasida yangi yondashuvlar taklif etilmoqda. Bu esa zamonaviy investitsiya tahlilining yanada aniq, tezkor va ishonchli bo'lishiga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, BMT, Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi va UNCTAD kabi xalqaro tashkilotlarning investitsiya muhitiga oid hisobotlari ham kapital qo'yilmalar samaradorligini baholashda muhim manba hisoblanadi. Bu hisobotlarda dunyo mamlakatlarida investitsiya muhiti, uning jozibadorligi va amalga oshirilgan loyihalarning natijadorligi tahlil etilgan.

Mazkur adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kapital qo'yilmalar samaradorligini baholashga doir yondashuvlar doimiy takomillashib bormoqda, va bu borada nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda kapital qo'yilmalar samaradorligini baholashda nazariy hamda amaliy yondashuvlar uyg'un ravishda qo'llanildi. Tadqiqotning asosiy metodologik asosini iqtisodiy tahlil, statistik tahlil, qiyosiy tahlil va matematik-modellashtirish usullari tashkil etdi. Kapital qo'yilmalar bo'yicha iqtisodiy samaradorlikni aniqlash jarayonida avvalo ularning mohiyati, turlari va iqtisodiyotdagi o'rni ilmiy adabiyotlar asosida chuqur o'rganildi. Shu bilan birga, kapital qo'yilmalar samaradorligini baholashda eng ko'p qo'llaniladigan iqtisodiy ko'rsatkichlar – sof joriy qiymat (NPV), ichki foyda normasi (IRR), qaytish muddati (PP) va investitsiya rentabelligi (PI) kabi indikatorlar asosida hisob-kitoblar olib borildi.

Tahlil jarayonida O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi, shuningdek, xalqaro moliyaviy institutlarning (Jahon banki, UNCTAD, Xalqaro valyuta jamg'armasi) rasmiy hisobotlaridan olingan amaliy ma'lumotlar asosida grafik va jadval shaklidagi vizual tahlillar bajarildi. Investitsiya loyihalarining turli shart-sharoitlardagi rentabelligi matematik modellar orqali tahlil qilindi va mavjud xavflar darajasi baholandi.

Bundan tashqari, milliy va xorijiy tajribalarning qiyosiy tahlili asosida kapital qo'yilmalarni baholashda qo'llanilayotgan yondashuvlar o'rtasidagi farqlar va umumiyliklar aniqlanib, O'zbekiston sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan samarali mexanizmlar tavsiya qilindi.

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

Tadqiqot davomida kapital qo'yilmalar samaradorligini aniqlashda nafaqat moliyaviy, balki ijtimoiy va innovatsion natijalarning ham hisobga olinishi lozimligi asoslab berildi. Natijada, investitsiya qarorlarini qabul qilishda kompleks yondashuv zarurligi, bu esa samaradorlik darajasini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekani ko'rsatib o'tildi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot davomida kapital qo'yilmalarning iqtisodiy samaradorligini aniqlashga qaratilgan mavjud usullar asosida amaliy tahlillar olib borildi. O'zbekiston Respublikasi bo'yicha so'nggi yillardagi kapital qo'yilmalar dinamikasi o'rganildi va ularning yalpi ichki mahsulotdagi (YaIM) ulushi, investitsiya hajmi, tarmoqlar bo'yicha taqsimoti va ularning rentabellik darajasi tahlil qilindi. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, kapital qo'yilmalar hajmi yildan-yilga ortib bormoqda, biroq ularning iqtisodiy samaradorligi har doim ham yuqori darajada emas. Bu esa investitsiya qarorlarining har doim asosli qabul qilinmayotganidan, risklarni baholash va monitoring tizimlarining yetarlicha ishlamasligidan dalolat beradi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, kapital qo'yilmalarni baholashda keng qo'llanilayotgan ko'rsatkichlar – sof joriy qiymat (NPV), ichki foyda normasi (IRR) va qaytish muddati (PP) yordamida investitsiya loyihasining moliyaviy samaradorligini aniqlash imkoniyati mavjud. Masalan, ishlab chiqarish korxonasi kiritilgan sarmoya bo'yicha o'tkazilgan hisob-kitoblar shuni ko'rsatdiki, agar loyihada sof joriy qiymat musbat bo'lsa va ichki foyda normasi kapital qiymatidan yuqori bo'lsa, loyiha rentabelli hisoblanadi. Biroq ba'zi holatlarda kapital qo'yilmalar ijtimoiy yoki hududiy rivojlanishga qaratilgan bo'lib, ularning moliyaviy ko'rsatkichlari past bo'lsa-da, umumiy iqtisodiy yoki ijtimoiy samarasi yuqori bo'lishi mumkin. Bu esa kapital qo'yilmalarning samaradorligini baholashda faqat moliyaviy natijalarga tayanmaslik zarurligini ko'rsatadi.

Xalqaro tajribalarni o'rganish shuni ko'rsatdiki, rivojlangan davlatlarda investitsiya loyihalarini baholashda kompleks indikatorlardan foydalaniladi. Ular nafaqat rentabellik darajasi, balki loyihaning ekologik ta'siri, innovatsion yondashuv darajasi, ish o'rinlari yaratish salohiyati kabi mezonlarni ham inobatga oladilar. Mazkur yondashuvlar O'zbekiston sharoitida ham bosqichma-bosqich joriy qilinmoqda, biroq ularni to'liq amaliyotga tadbiq etish uchun axborot tizimlarini rivojlantirish, kadrlar malakasini oshirish va investitsion monitoring tizimini mustahkamlash lozim.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mavjud baholash metodlarining to'g'ri qo'llanilishi investitsiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, milliy iqtisodiy sharoitni hisobga olgan holda, kapital qo'yilmalar samaradorligini baholashga doir integrallashgan, ya'ni ko'p omilli yondashuvlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish dolzarb vazifadir. Aynan shunda investitsion qarorlar samarali, asoslangan va istiqbolli bo'lishi mumkin.

Xulosa va takliflar

O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida kapital qo'yilmalar iqtisodiyotda muhim o'rin egallashi, ularning samarali boshqarilishi esa mamlakatning barqaror iqtisodiy o'sishi va raqobatbardoshligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi yana bir bor tasdiqlandi. Kapital qo'yilmalar yordamida ishlab chiqarish quvvatlari kengaytiriladi, zamonaviy texnologiyalar joriy etiladi, yangi ish o'rinlari yaratiladi va ijtimoiy-iqtisodiy infratuzilma takomillashadi. Biroq ularning samaradorligini aniqlashda faqat moliyaviy ko'rsatkichlarga tayanish yetarli emasligi, kompleks yondashuv asosida baholash lozimligi aniqlangan.

Tadqiqot davomida amaliy va nazariy jihatdan eng ko'p qo'llaniladigan baholash usullari – sof joriy qiymat (NPV), ichki foyda normasi (IRR), investitsiya rentabelligi (PI) va qaytish muddati (PP) kabi indikatorlar orqali tahlillar amalga oshirildi. Ushbu ko'rsatkichlar kapital qo'yilmalar samaradorligini moliyaviy jihatdan baholashda foydali bo'lsa-da, ular ijtimoiy yoki

hududiy loyihalarning haqiqiy ta'sirini to'liq ochib berolmaydi. Xalqaro amaliyotda qo'llanilayotgan integrallashgan baholash metodikalarining joriy etilishi orqali investitsiya samaradorligini chuqurroq va har tomonlama o'rganish mumkinligi aniqlangan.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi **taklif va tavsiyalarni** ilgari surish mumkin:

1. Kapital qo'yilmalar samaradorligini baholashda moliyaviy, iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik mezonlar integratsiyasiga asoslangan kompleks baholash tizimini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish lozim.

2. Investitsiya loyihalarining monitoringi va post-loyiha tahlilini olib boruvchi mustaqil ekspert tizimlarini shakllantirish, bu orqali real natijadorlikni baholash tizimini kuchaytirish zarur.

3. Statistika va hisob-kitob ishlarida zamonaviy raqamli texnologiyalar, AI va simulyatsiya modellari asosida qarorlarni qabul qilish mexanizmlarini joriy etish investitsiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

4. Hududiy darajada kapital qo'yilmalarni jalb qilishda sektorlar kesimida ustuvorlik mezonlari asosida investitsiya siyosatini olib borish kerak, ayniqsa, qishloq xo'jaligi, transport-logistika va energetika sohaslarida.

5. Investitsion faoliyatga jalb etilayotgan xorijiy investorlar uchun foyda keltiruvchi va shaffof baholash tizimi yaratish orqali ularning ishonchini mustahkamlash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, kapital qo'yilmalarni faqat investitsiya manbai emas, balki iqtisodiy o'sishning strategik omili sifatida qarash zarur. Uning samaradorligini chuqur va tizimli tahlil qilish mamlakat investitsion muhitini yanada takomillashtirish, iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va jamiyat farovonligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov, Q.X. (2018). *Kapital qo'yilmalar samaradorligini baholash metodlari*. Toshkent: O'zbekiston iqtisodiyoti nashriyoti.
2. Brealey, R., Myers, S., & Allen, F. (2014). *Principles of Corporate Finance* (11th ed.). McGraw-Hill Education.
3. Xoliqulov, Sh.R., & Salimov, A.A. (2020). *Investitsiya loyihalarini tahlil qilish va samaradorlikni oshirish*. Toshkent: Iqtisodiyot va badiiy nashriyoti.
4. Fisher, I. (1930). *The Theory of Interest*. Macmillan.
5. Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. Harcourt Brace.
6. Jahon banki (2022). *Global Investment Report 2022*. World Bank Publications.
7. UNCTAD (2021). *World Investment Report 2021: Investing in Sustainable Recovery*. United Nations Conference on Trade and Development.
8. IMF (2021). *World Economic Outlook: Growth Slowdown, Precarious Recovery*. International Monetary Fund.
9. Islomov, M.M., & Xoliqulov, Sh.R. (2019). *Iqtisodiy samaradorlik va investitsiya tahlili*. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyoti nashriyoti.
10. Allen, F., & Santomero, A.M. (1998). *The Theory of Financial Institutions*. MIT Press.
11. Xalqaro valyuta jamg'armasi (2021). *Financial Stability Report 2021*. International Monetary Fund.